

ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως καὶ μίαν ὑποχρέωσιν τοῦ συγγραφέως πρὸς τοὺς ἀναγνώστας του. Δὲν ἐπῆρξατε ποτὲ πληκτικὸς, κύριε. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ μέγα μυστικὸν τῆς ἐπιτυχίας σας, τὸ μυστικὸν ὄλων τῶν δημοφιλῶν συγγραφέων. Διότι ὅλα τὰ συγχωρεῖ ὁ ἀναγνώστης. Ἐκείνη καὶ τὴν ἔλλειψιν μεγαλοφυΐας. Ἐκείνη δὲν συγχωρεῖ ποτὲ τὸν συγγραφέα πού τὸν ἔκαμε νὰ πλήξη. Αὐτὸς ὁ φόβος ἀκριβῶς μὲ ἀναγκάζει νὰ εἶμαι σύντομος. Ἄλλως τε βιάζομαι, κύριε, μαζὺ μὲ τοὺς θαυμαστάς σας πού συνεκέντρωσαν εἰς τὴν ἀκαδημαϊκὴν αὐτὴν ἑορτὴν τὸ ὄνομά σας, βιάζομαι νὰ σᾶς παραδώσω τὸν λόγον. Ἡ σημερινὴ ἡμέρα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν εἶναι ἰδική σας. Ἐκείνη πρὶν ἢ σᾶς παραδώσω τὸν λόγον, ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς ἐπαναλάβω πόσον μὲ συγκινεῖ τὸ ὅτι εἰς ἐμὲ ἔλαχεν ὁ κληρὸς καὶ ἡ τιμὴ νὰ σᾶς δεξιωθῶ εἰς τὸν νέον αὐτὸν οἶκον τοῦ Πλάτωνος. Ἄνεχωρήσαμεν μαζὶ μίαν μακρονήν ἡμέραν, ἀπὸ τὰ γειτονικά προπύλαια τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐφθάσαμεν μαζὶ εἰς τὰ αὐστηρὰ αὐτὰ προπύλαια, ὅπου ἔρχεσθε σήμερον νὰ καταλάβετε τὴν θέσιν σας. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο προπυλαίων δὲν εἶναι μεγάλη. Τὰ χωρίζουν ὀλίγα βήματα. Καὶ ὅμως ἐπέρασε σχεδὸν μισὸς αἰὼν διὰ νὰ τὴν διανύσωμεν. Καὶ μεταξὺ τῶν δύο προπυλαίων ἀφίσαμεν τὴν νεότητά μας. Ἐκείνη ἡ στιγμή δὲν εἶναι κατάλληλος διὰ μελαγχολικὰς σκέψεις καὶ ὁ τόπος εἶναι πολὺ ἐπίσημος διὰ φιλικὰς ἐκμυστηρεύσεις. Ἐκείνη ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν αὐστηρὰν ἀκαδημαϊκὴν τάξιν, ἀγαπητὴ φίλε. Καλῶς ἤλθατε, κύριε, μεταξύ μας.

 ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΙΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

Εὐχαριστῶ! Τὴν Ἀκαδημίαν πρῶτα, ἢ ὅποια «τύχη ἀγαθῆ προσείλετό με τακτικὸν αὐτῆς ἑταῖρον», καὶ τὸν κ. Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας καὶ τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας, εὐαρεστηθέντας νὰ κηρύξουν τὴν ἐκλογὴν μου. Καταλαμβάνω σήμερον τὴν ἔδραν μου, καὶ μὲ ὑπερηφάνειαν βέβαια διὰ τὴν ὑψίστην τιμὴν, ἀλλὰ προπάντων μὲ τὴν συναίσθησιν τῆς βαρείας εὐθύνης, τὴν ὅποιαν ἡ τιμὴ αὕτη ἐπάγεται. Διότι φρονῶ ὅτι ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἔδρα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀνταμοιβή, καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ἢ ἀνάπαυσις μετὰ τὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἐπιφορτισίς καὶ ὑποχρέωσις πρὸς ἀγῶνα νέον, πρὸς ἐργασίαν ἄλλην, εἰδικήν. Ἐμάντενον καὶ πρὶν, ἀλλὰ παρακολοθηθεὶς αὐτὸ ἐκ τοῦ σύγγενος ἐφ' ἱκανοὺς ἤδη μῆνας, εἶδα πόσον δύσκολον εἶναι τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔργον καὶ πόσην προσοχὴν, πόσον κόπον πρέπει νὰ καταβάλλῃ ὁ ἀντιλαμβανόμενος ὡς καθήκον τὴν εὐσυνείδητον αὐτοῦ ἐκτέλεσιν. Ἐκείνη δὲ δυσκολώτερον καὶ ἀκανθώδεστερον ἴσως εἶναι τὸ ἔργον εἰς τὴν Τάξιν τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Τεχνῶν, καὶ ἰδιαίτατα εἰς τὸ λογοτεχνικὸν αὐτῆς τμήμα, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι οἱ

ἀποτελοῦντες αὐτὸ εἶναι ἀκόμη ὀλίγοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι οἱ ἀκαδημαϊκοὶ λογοτέχνηται καλοῦνται κυρίως νὰ κρῖνουν καὶ νὰ συγκρίνουν τὰ παντὸς εἶδους λογοτεχνήματα— ποιήματα, μυθιστορήματα, διηγήματα, θεατρικὰ ἔργα — πρὸς ἐπιβράβεισιν ἐκάστοτε τῶν ἀρίστων, καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρου τῆς Τάξεως καὶ ὀλοκλήρου τῆς Ἀκαδημίας. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐνθυμίσω κατὰ πόσων καὶ ποίων δυσχερειῶν προσκρούει ἡ κριτικὴ μιᾶς συγχρόνου λογοτεχνικῆς παραγωγῆς. Πρὸς τὴν ὑπερνίκησιν τῶν δυσχερειῶν τούτων θὰ συντελέσω καὶ ἐγὼ, ἐργαζόμενος ὅση μοι δύναμις, ἐκφράζω δὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου ἢ λογοτεχνικῆ ἀκαδημαϊκῆ ὁμάς θὰ ἐνισχυθῆ καὶ με' ἄλλους—πρῶμα τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον οἱ ἀγαπητοί μου ἐν τῇ Τάξει συνάδελφοι, οἱ ὑπερμέτρως σήμερον μοχθοῦντες, ἐπιθυμοῦν ὅσον καὶ ἐγὼ, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀκαδημία ἀναγνωρίζει ὡς ἀναγκαῖον.

Καὶ τώρα, δὲν εὐρίσκω ἀληθῶς λέξεις νὰ εὐχαριστήσω, τόσον τὸν σεβαστὸν καὶ ἀγαπητὸν μου πρόεδρον τῆς Ἀκαδημίας κ. Βουρνᾶζον, ὅσον καὶ τὸν διαπρεπῆ συνάδελφόν μου καὶ ἀπὸ τῶν ἐφηβικῶν χρόνων προσφιλῆ συναγωνιστὴν κ. Νιρβάναν, δι' ὅσα μοῦ ἔκαμαν τὴν ὑπερτάτην τιμὴν καὶ χαρὰν νὰ εἶπουν περὶ ἐμοῦ καὶ τοῦ ἔργου μου. Τοὺς διαβεβαῖω ὅτι τοὺς ὠραίους των λόγους θὰ ἐνθυμοῦμαι πάντοτε ὡς τὴν γλυκύτεραν παρηγορίαν, δι' ὅσας πικρίας ἐδοκίμασα κατὰ τὴν πεντηκονταετῆ σχεδὸν λογοτεχνικὴν μου ζωὴν. Δὲν θὰ προσποιηθῶ, ὄχι, τὴν συμβατικὴν ἐκείνην μετριοφροσύνην, ἢ ὁποία συνηθίζεται εἰς τοιαύτας στιγμὰς, ὀνομάζων τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον τόσον ἐξύψωσαν οἱ εὐγλωττοὶ παηγυρισταί του, μικρόν, ἐλάχιστον, ἀσημαντον... Ἀλλ' οὔτε βέβαια θὰ τὸ ὑπερτιμήσω, προσποιούμενος πάλιν ὑπερφροσύνην, τὴν ὁποίαν δὲν ἔχω, διότι πρῶτος ἐγὼ γνωρίζω καὶ ἀναγνωρίζω τὰς ἀτελείας του, ἄλλας μὲν ἐξ ἀτομικῆς ἀδυναμίας, ἄλλας δ' ἐκ τῶν δυσμενῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς μου, αἱ ὁποῖαι ἐπηρέασαν φυσικὰ καὶ τοὺς ἄλλους συγχρόνους μου ὁμοτέχνους. Σήμερον, αἱ συνθῆκαι εἶναι εὐνοϊκώτεραι. Ἀλλ' ὅταν ἐνεφανίσθημεν ἡμεῖς, οὔτε λογοτεχνικὴ γλῶσσα διαμορφωμένη καὶ εὐχρηστος ὑπῆρχεν, οὔτε σχεδὸν λογοτεχνικὴ παράδοσις· πολλὰ δὲ ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη, τὰ ὁποῖα διεκαιοῦμεθα ὑπὸ τοῦ ζήλου καὶ παρωτρυνόμεθα ὑπὸ τῆς φυσικῆς μας κλίσεως, ἄλλος ἄλλης, νὰ καλλιεργήσωμεν, ἦσαν παρ' ἡμῖν σχεδὸν ἄγνωστα. Μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ μυθιστόρημα, περὶ τοῦ ὁποῖου καὶ ὁ λόγος.

Οἱ φιλολογοῦντες γνωρίζουν, ὅτι τὸν ὄρον *roman*, ρομάντσο, πρῶτος ὁ Κοραῆς ἀπέδωσε διὰ τοῦ μυθιστορίας, ὅταν ἐξέδωσε μετὰ προλόγου καὶ σχολίων—θανουασίων κατὰ τὴν συνθήειάν του—ἐν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἀφήγημα, τὰ «Αἰθιοπικὰ» τοῦ Ἡλιοδώρου. Καὶ ἄλλοι εἶχον προτείνει διαφόρους ὄρους, ὅπως τὸν δεκάπηχυν «φαντασιοπληκτογράφημα» ἢ τὸν ἐπίσης ἀτυχῆ «πλασματικὸν ἱστόρημα»· ἀλλὰ φυσικὰ

ἐπεκράτησεν ὁ βραχύτερος, εὐφωνότερος καὶ καλύτερον ἀποδίδων τὸ πρᾶγμα ὄρος τοῦ Κοραῆ. Ἐργότερα, ἢ μυθιστορία ἔγινε μυθιστόρημα. Ὁ λαός, ὁ ὁποῖος δὲν γνωρίζει τὸ ἱστορῶν, ἀλλὰ τὸ ἱστορίζω, τὸ λέγει μυθιστόρημα. Πάντως ὅμως δημοτικώτερα εἶναι ἢ ξενικὴ λέξις ρομάντσο, καὶ διὰ τοῦτο, ἴσως δὲ καὶ ἀπὸ κάποιοιαν τάσιν ἀφομοιώσεως τῶν ἐλληνικῶν λογοτεχνικῶν ὄρων πρὸς τοὺς εὐρωπαϊκούς, — ὅπως π.χ. σονέτιο ἀντὶ δεκατετράστιχον ἢ ἄσμάτιον ὡς ἐλέγετο ἐπὶ Ὀθωνος, καὶ μπαλλάντα ἀντὶ βαλλισμός, καὶ νουβέλλα — πολλοὶ ἀπὸ τοὺς νέους μας μυθιστοριογράφους ὀνομάζουν τὰ ἔργα τῶν ρομάντσα.

Ἄλλὰ ποῖον ἀκριβῶς εἶναι τὸ λογοτεχνικὸν εἶδος, τὸ ὁποῖον δηλοῦται διὰ τοῦ ὄρου τούτου, καὶ τί διαφέρει ἀπὸ τὰ συναφῆ εἶδη, τὸ διήγημα καὶ τὴν νουβέλλαν; Καὶ ὁ ὀρισμὸς εἶναι δύσκολος, καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς διαφορᾶς δυσκολώτερος. Ἄν τὸ νεώτερον μυθιστόρημα εἶναι ἢ ἐξέλιξις τοῦ ἀρχαίου ἔπους, ἐν αὐτοτελὲς αὐτοῦ ἐπεισόδιον εἶναι τὸ διήγημα. Ὑπάρχουν ὅμως σύντομα διηγήματα, τὰ ὁποῖα περικλείουν δλόκληρον ἔπος, καὶ ἀντιθέτως, ἄλλα τὰ ὁποῖα, ἐνῶ ἐξιστοροῦν ἐν μόνον ἐπεισόδιον, ἔχουν σχεδὸν τὴν ἔκτασιν μυθιστορήματος. Ἐνεκα τούτου συγγέονται πολλάκις τὰ δύο εἶδη. Ὅπως δὲ, κάποιος στοιχειώδης, χονδρικός οὕτως εἰπεῖν χωρισμὸς πάντοτε εἴμπορεῖ νὰ γίνῃ — καὶ τὰ λάθη δὲν θὰ εἶναι οὔτε πολλὰ, οὔτε μεγάλα — καὶ αὐτὸν ἐκάμαμεν καὶ ἡμεῖς, προκειμένου νὰ ὀμιλήσωμεν μόνον περὶ μυθιστοριογράφων, ἢ καὶ περὶ διηγηματογράφων, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἔγραψαν καὶ μυθιστορήματα. Ἡ δήλωσις ἦτο ἀναγκαία διὰ νὰ μὴν ἀπορήσῃ κανεὶς πῶς δὲν ἀσχολούμεθα π.χ. μὲ τὸν Κωνσταντῖνον Μεταξᾶν Βοσπορίτην, τὸν ἀφηγητὴν τῶν χαριτωμένων ἐκείνων «Σκηῶν τῆς Ἐρήμου», ἢ τὸν Κωνσταντῖνον Ράδον, τὸν σοφὸν καὶ ἐμπνευσμένον συγγραφέα τόσων ὠραίων ἱστορικῶν διηγημάτων. Ἐπίσης δὲν πρέπει ν' ἀπορήσῃ κανεὶς, ἂν τυχὸν ἀκούσῃ μεταξὺ τῶν μυθιστορημάτων ἀναφερόμενον καὶ ἐν ἔργον, τὸ ὁποῖον αὐτός, ἄλλως κρῖνων, θεωρεῖ ἀπλοῦν διήγημα.

Ἐξέλιξις λοιπὸν τοῦ ἀρχαίου ἔπους τὸ νεώτερον μυθιστόρημα, διατηρῆσαν καὶ καὶ τὸ ἥρωϊκὸν ἐκείνου στοιχεῖον καὶ τὸ ἐρωτικόν. — Πῶς; εἶναι καὶ ἐρωτικὸν κατὰ βάσιν τὸ ἀρχαῖον ἔπος; Βεβαίωτατα! Οὔτε «Ἰλιάς» ἠμποροῦσε νὰ συγκροτηθῇ εἰς ἐνδιαφέρουσαν ἐνότητα χωρὶς τὴν Ἑλένην, οὔτε «Ὀδύσεια» χωρὶς τὴν Πηνελόπην, οὔτε ἴσως «Αἰνείας» χωρὶς τὴν Διδώ. Καὶ εἶχε μέγα δίκαιον ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἐκεῖνος συγγραφεὺς, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐνθύμισεν ἐσχάτως ἀπ' αὐτοῦ τοῦ βήματος ὁ σοφὸς συνάδελφος κ. Μπαλᾶνος, ἀποτρέπων τοὺς Χριστιανούς ν' ἀναγινώσκουν ἐλληνικὴν λογοτεχνίαν, ἔλεγεν ὅτι πάσης ἑραφιδίας «ἀρχὴ καὶ τέλος γυνή!» Ἐ, πολὺν περισσότερον παντὸς μυθιστορήματος. Εἰς τοῦτο, τὸ ἐρωτικὸν στοιχεῖον ὑπερτερεῖ βεβαίως τοῦ ἥρωϊκοῦ, καὶ τὸ ἥρωϊκὸν δὲν ἐμφανίζεται πλέον μὲ τοὺς σιδηροφράκτους ἥρωας, τοὺς πολεμιστὰς τῶν ἐπῶν καὶ τῶν παλαιότερων μυθιστορημάτων — ἡμιθέους, βασι-

λεῖς, μεγιστᾶνας, ἰππότας, — ἀλλὰ μὲ πολὺν ταπεινοτέρους καὶ ἀσημοτέρους ἀνθρώπους, πλουσίους μόνον εἰς γενναῖα αἰσθήματα, ἱκανοὺς πρὸς ἀφοσιώσεις καὶ θυσίας, δυνατοὺς ἴσως εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, ἀγαπῶντας πολὺ, πονοῦντας περισσότερον, καὶ διὰ τούτων ὄλων ἀναγομένους εἰς περιωπὴν ἡρώων. Μὲ τὴν ἐξέλιξιν, εἰς τὰ πρωταρχικὰ ταῦτα στοιχεῖα προσετέθησαν, ἢ ἐτονίσθησαν λανθάνοντα, τὸ ἠθογραφικόν, τὸ ψυχογραφικόν (περισσότερα, βαθύτερα ψυχολογικῆ ἀνάλυσιν) καὶ τὸ κοινωνικόν ἢ κοινωνιολογικόν. Οὕτω τὸ νεώτερον μυθιστόρημα ἀνεδείχθη σπουδαιότατον λογοτεχνικόν εἶδος, κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὸ ἀρχαῖον, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο προῖον παρακμῆς—καί, μεθ' ὅλας τὰς προσπαθείας κριτικῶν τῆς περιωπῆς ἐνὸς Γκαίτε ὅπως τὸ ἀνυψώσουν, θεωρεῖται ἀκόμη—τὸ σημερινὸν ἀποτελεῖ ἀφενδὲς δεῖγμα μεγάλης ἀκμῆς. Μόνον ἀκμαῖα πνευματικῶς ἔθνη παρουσιάζουν ἀξιόλογον μυθιστοριογραφίαν· καὶ εἶναι μάλιστα τὸ εἶδος τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται τελευταῖον, διότι ἀπαιτεῖ συνθήκας, αἱ ὁποῖαι δὲν γεννῶνται ἀμέσως εἰς νέα ἔθνη, μόλις ἀνακύπτοντα ἀπὸ μακροαῖωνα ὑποδούλωσιν, ὅπως τὸ Ἑλληνικόν, καὶ μόλις εἰσερχόμενα εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τοῦτο, ὡς εἴπομεν, ὅταν ἐνεφανίσθησαν οἱ πεζογράφοι τῆς γενεᾶς μας, τὸ μυθιστόρημα, τὸ ψυχογραφικόν καὶ κοινωνικόν, ἦτο ἄγνωστον.

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ θεωρήσωμεν προδρομοὺς τῶν συγχρόνων νεοελληνικῶν τὰ μυθιστορήματα τῆς ἀλεξανδρινῆς, ἐλληνιστικῆς ἢ βυζαντινῆς ἀκόμη ἐποχῆς, τὰ πεζὰ ἢ καὶ ἔμμετρα ἐκεῖνα, ἐρωτικὰ κυρίως ἢ ἐρωτο-ἠρωϊκὰ ἔπη, τὰ γνωστὰ εἰς τοὺς φιλολόγους, ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἐρωτικοὶ Λόγοι». Ἡ συνέχεια εἶχε διακοπῆ ἀπ' αἰῶνων, ὅταν ἐνεφανίσθησαν οἱ πρῶτοι νεοέλληνες μυθιστοριογράφοι. Πρῶτοντα τοῦ εἶδους αὐτοὶ ἐζήτησαν εἰς τοὺς Εὐρωπαίους, ἀδιάφορον ἂν οἱ Εὐρωπαῖοι τὰ εἶχον ἤδη ζητήσῃ καὶ ἀνεύρῃ εἰς τοὺς ἰδικούς μας. (Εἶναι ἄλλως τε γνωστόν, ὅτι δὲν ὑπάρχει λογοτεχνικόν εἶδος πὸν νὰ μὴ τὸ ἐφεῦρον οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες· καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ μυθιστόρημα, τὸ ὁποῖον ἐπιστεύθη πρὸς στιγμήν ὡς μίμησις προτύπων ἀνατολικῶν, ἀπεδείχθη γνήσιον ἐλληνικὸν ἐπιπόνημα). Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι τὰ πρῶτα νεοελληνικὰ μυθιστορήματα δὲν πηγάζουν διόλου ἀπὸ τὰ «Κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην» τοῦ Δόγγου ἢ τὰ «Κατὰ Χαιρέαν καὶ Καλλιρόην» τοῦ Χαρίτωνος, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ «Κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν τοῦ κ. Βεργαρδίνου Σαμπιέρου». Ἄν ὁ τίτλος αὐτοῦ τοῦ ἔργου, «*Paul et Virginie par M. Bernardin de Saint-Pierre*», ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἑλλήνος μεταφραστοῦ οὕτως ἐλληνοπρεπῶς μετημφισμένος, τοῦτο ὀφείλεται ἀπλῶς εἰς τὴν τάσιν τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης νὰ ἀνευρίσκουν πάντοτε τὰ «ἀντίστοιχα» εἰς τοὺς ἀρχαίους. Τοῦτο, περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον, παρατηρεῖται καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας μεταφράσεις εὐρωπαϊκῶν μυθιστορημάτων τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τῆς «Κορίνης ἢ τῶν Ἰταλικῶν» τῆς κυρίας Στάελ, ὑπὸ τοῦ Μάρκου Ρενιέρη καὶ

τοῦ Εὐσταθίου Σίμου, μέχρι τῶν «Ἀποκρύφων τῶν Παρισίων» τοῦ Σύη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτη, καὶ μέχρι τῆς «Παναγίας τῶν Παρισίων» τοῦ Βίκτωρος Οὔγου ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καρασούτσα. Ὁ πρῶτος τολμήσας νὰ μεταβάλλῃ τρόπον, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀνόθευτον γλωσσικὴν ἀρχαιοπρέπειαν καὶ νὰ μεταχειρισθῇ κρᾶμα ἐξ ὅλων τῶν ἐλληνικῶν γλωσσῶν, ἀπὸ τῆς δμηρικῆς μέχρι τῆς σημερινῆς, ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης Καμπούρογλος, ὁ ρηξικέλευθος πράγματι μεταφραστῆς τῆς «Νάνας» τοῦ Αἰμιλίου Ζολᾶ. Ἀλλὰ τὸ γεγονός τοῦτο συμπίπτει μὲ τὰς ἀρχὰς μιᾶς Ἀναγεννήσεως τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, περὶ τὸ 1880, ὅταν ἀκριβῶς ἐνεφανίζετο καὶ ὁ μέγας ποιητής, ὁ ὁποῖος ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ τὴν συμπληρώσῃ. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τὰ ὀλίγα πρωτότυπα νεοελληνικὰ μυθιστορήματα δὲν διέφερον πολὺ ἀπὸ τὰς μεταφράσεις τῶν ξένων, μερικὰ μάλιστα διηγοῦντο καὶ ἄλλων λαῶν καὶ τόπων ἱστορίας, μὲ ξενικὰ ὀνόματα καὶ ξενικὰ ἔθιμα καὶ ἥθη.

Ἀλλὰ καὶ τὰ καθ'αυτὸ ἐλληνικά, δὲν ἦσαν κυρίως παρὰ ἱστορικά, εἰς διαφόρους ἐλληνικὰς ἐποχὰς ἀναφερόμενα—τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ἡ Ἱστορία, τὸ Βιβλίον, καὶ ὄχι ἡ Ζωή, ἐνέπνεεν αὐτοὺς τοὺς συγγραφεῖς—ὅπως ὁ «Ἀλήπασας» καὶ ὁ «Κατοσαντώνης» τοῦ Κωνσταντίνου Ράμφου, ὅπως ἡ «Ἡρώϊς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως» τοῦ Στεφάνου Ξένου, οἱ «Κρητικοὶ Γάμοι» τοῦ Ζαμπελίου, ὁ «Ἀυθέντης τοῦ Μωρέως» καὶ ὁ «Συμβολαιογράφος Τάπας» τοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ. Ἐξ ὅλων αὐτῶν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀνεγνώσθη περισσότερο καὶ εἶχε μίαν ἀπήχησιν, ἡ ὁποία ἠκούετο ἀμυδρῶς καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς μας, ἦτο ἡ «Ἡρώϊς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως». Κατὰ τὴν νεανικὴν μου ἡλικίαν, ἐγνώρισα ἠλικιωμένους φιαναγνώστας, οἱ ὁποῖοι ἀνέφεραν ἀκόμη τὴν ἠρωϊκὴν Ἀνδρονικήν μετὰ λατρείας, καὶ τὸν κακὸν Βάθρακαν μετ' ἀποστροφῆς. Δὲν ἐπρόφρασα ὁμως ζωντανόν, οὔτε κἂν ἐτοιμοθάνατον, κανέν ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῶν ἄλλων μυθιστορημάτων, εἴτε τοῦ ἰδίου Ξένου, εἴτε τῶν λοιπῶν συγγρόνων του. Ὑποθέτω μάλιστα ὅτι τὰ πρόσωπα αὐτὰ δὲν ἔζησαν ποτέ.

Τί τὰ θέλετε! Τὰ πρῶτα ἐκεῖνα ἱστορικὰ μυθιστορήματα δὲν εἶχαν ἀκόμη τὴν τέχνην, ἡ ὁποία ζωντανεῖ. Εἰς τοὺς «Κρητικοὺς Γάμους» ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ὁποῖον εἶναι ἴσως καὶ λογοτεχνικώτερον, εἰμπορεῖ κανεὶς νὰ θανατώσῃ τὴν ἱστορικὴν σοφίαν καὶ τὸ περίτεχρον, κατὰ τὸν τρόπον του, ὕφος τοῦ Ζαμπελίου. Ἀλλὰ τίποτε περισσότερο. Ἐπίσης ἐξωτερικὰ καὶ μᾶλλον ἐπίκτητα εἶναι καὶ τὰ χαρίσματα τῶν δύο μυθιστορημάτων τοῦ Ραγκαβῆ. Τὸ πρῶτον, «Ὁ Ἀυθέντης τοῦ Μωρέως», στηριζόμενον κυρίως εἰς τὸ πολυθρόνητον «Χρονικὸν τοῦ Μωρέως» ὡς πηγὴν, καὶ εἰς τὸν «Ἰβανόην» τοῦ Οὐάλτερ Σκὸτ ὡς τεχνοτροπίαν, ἀναπαριστάνει τὴν ἐν Ἑλλάδι ζωὴν ἐπὶ Φραγκοκρατίας. Ἡ πλοκὴ γίνεται κυρίως περὶ τὴν κληρονομίαν τῆς αὐθεντίας τοῦ Μωρέως μεταξὺ Γοδεφρίδου Βιλλαρδουίνου καὶ Γουλιέλμου

Καμπανίτη· ὑπάρχει ὁμως καὶ τὸ ἀπαραίτητον ἐρωτικὸν ἐπεισόδιον μεταξὺ τοῦ Γούη Ντελαρός τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τῆς Ἄννας, κόρης τοῦ δεσπότου τῆς Ἑλλάδος Θεοδώρου. Ἀνώτερον κάπως ἔργον εἶναι τὸ δεύτερον. Τόπος ἡ Κεφαλληνία, ἐποχὴ ἡ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἡ ὑπόθεσις ρωμαντικὴ, κληρονομικὴ καὶ ἐρωτικὴ. Ἡ πολυγαπημένη κόρη τοῦ συμβολαιογράφου Τάπα ἐρωτεύεται νεαρὸν κληρονόμον καὶ ὁ ἀτυχῆς αὐτὸς ἔρως, μετὰ πολλὰς περιπετείας, καταλήγει εἰς αὐτοκτονίαν. Ἡ κυριώτερα ἀρετὴ τοῦ μυθιστορήματος εἶναι ἡ ἀρκετὰ πιστὴ, εἰς τοὺς μακροὺς διαλόγους, ἀπόδοσις τῆς ἐπιτανησιακῆς γλώσσης τοῦ καιροῦ ἐκείνου.

Ὁ Ἀριστοτέλης Κουρτίδης, κρῖνων τὸν Ραγκαβῆν ὡς διηγηματογράφον, ἀνευρίσκει εἰς αὐτὸν ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἤμποροῦσε νὰ ἀναδειχθῆ ἔξοχος, ἀποδίδει δὲ τὴν μειριότητά του εἰς τὴν περιφρόνησιν τὴν ὁποίαν ἔτρεφε πρὸς τὸ εἶδος, θεωρῶν αὐτὸ ἐλαφρὸν καὶ ἀπλῶς διασκεδαστικόν. Βεβαίωτατα, αὐτὸς δὲν εἶναι οὔτε ὁ μόνος, οὔτε ὁ κυριώτερος λόγος. Ἀλλὰ διὰ νὰ στηρίξῃ τὴν γνώμην του, ὁ Κουρτίδης χαράσσει εἰς ὀλίγας γραμμὰς μίαν θανμασίαν ὄντως εἰκόνα τοῦ Ραγκαβῆ. «Ἴδου ἓνας ἄνθρωπος — λέγει — ἔχων μέσα εἰς τὰς φλέβας του τὸ διηγηματικὸν τάλαντον, εὐφυνέστατος, λέγων περὶ ἑαυτοῦ εἰς μίαν τῶν ὀδοιπορικῶν του ἀναμνήσεων: «ἔχω τὴν ἔξιν νὰ παρατηρῶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε, καὶ τὰ ἐλάχιστα, καὶ ὅσα ἀκόμη δὲν μ' ἀφορῶσι»· ἀριστοκράτης ἐκ γενετῆς καὶ ἀνατροφῆς· γνώστης τῶν μυστηρίων τῶν αἰθουσῶν καὶ τῶν ἀυλικῶν παρασηκρίων· ζήσας εἰς τοὺς πλήρεις ἀπροσδοκίτων χρόνους τῆς ἐξελίξεως τῶν ἠθῶν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τουρκικὰ εἰς φραγκικὰ· ἰδὼν ὑπουργοὺς νὰ γράφουν ἐπίσημα ἔγγραφα, σταυροπόδι εἰς τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ γόνατός των, καὶ κυρίας κρεμαμένας εἰς τὴν ράχιν κυρίων, διὰ νὰ περάσουν λασπώδη δρόμον· σύγχρονος τῶν ἀνδρῶν τοῦ ἀγῶνος, τῶν ὁποίων τινές, ὡς ὁ Κριεζώτης, διέσχίζον τὰς ὁδοὺς χρυσοπυμένοι καὶ παρακολουθούμενοι ἀπὸ ἔνοπλον φρουρὰν φουστανελλοφόρων παλληκαριῶν· θεατῆς, ἴσως καὶ συνεργάτης, δύο-τριῶν ἐπαναστάσεων· τακτοποιητῆς τῶν ὀπλων τοῦ Ἀγῶνος εἰς Ἴσκαλὲ καὶ «ἀπὸ τοῦ ὕψους του ἀναπιερῶν τὴν φαντασίαν — γράφει ὁ ἴδιος — εἰς τὰ ἱστορικὰ καὶ μυθικὰ συμβάντα, τῶν ὁποίων εἶχεν ἔμπρὸς του τὸ θέατρον»· κάτοχος στρατιωτικῶν γνώσεων καθ' ὃ ἀπόφοιτος γερμανικῆς στρατιωτικῆς σχολῆς· γνώστης τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὥστε νὰ γίνῃ καθηγητῆς αὐτῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον· γλωσσομαθέστατος, παίζων εἰς τὰ δάκτυλά του τὰς κυριώτερας ξένας φιλολογίας· γνωρίζων ποῦ εἶχε φέρει ὁ Μεριμὲ τὸ διήγημα μὲ τὴν Κολόμβαν του καὶ ὁ Μπαλζάκ τὸ μυθιστόρημα μὲ τόσα ἀριστουργήματα — ἰδὼν ἓνας ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος, ἀντὶ νὰ γίνῃ μέγας Ἕλλην μυθιστοριογράφος, γράφει ξενόπονα διηγήματα, ὀνομαζόμενα Γλουμιμάουθ, Τὸ κακουργιοδικεῖον τῆς Ἐλισσαβετῶνος, Οἱ ὕφανταὶ τῆς Ἄνσης κτλ.».

Ἐξετάθην εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν, διότι δὲν εἶναι μόνον τοῦ Ραγκαβῆ, ἀλλὰ

περίπου και τῶν ἄλλων λογίων τῆς ἐποχῆς του, ἐκ τῶν ὁποίων, ὅπως ὁ Ραγκαβῆς, οὐδεὶς ἀνεδείχθη «μέγας Ἑλληὴν μυθιστοριογράφος», ὅχι διότι περιεφρόνουν τὸ εἶδος ὡς ἔλαφρον καὶ ἐθεώρουν τὴν ἀσχολίαν ὡς ἀναξίαν των, ἀλλὰ διότι παρεῖδον τὴν πέριξ αὐτῶν ζωὴν καὶ πραγματικότητα, ἢ ὁποῖα τόσα ὠραῖα ἔργα θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν παρατηρητὴν. Καὶ μαρτύριον τούτου ὁ «Θάνος Βλέκας», ὁ μοναδικός, τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, ἐνὸς σοφοῦ ὁ ὁποῖος, ἀδιάφορον ἂν ἐθεώρῃ τὸ εἶδος ἔλαφρον ἢ σοβαρόν, ἐγνώριζεν ὅμως πόθεν ἔπρεπε ν' ἀντλήσῃ τὸ υλικόν του. Καθαυτὸ ἑλληνικὸν ἔργον, ὁ «Θάνος Βλέκας» ἀποτελεῖ τὴν πρώτην παρ' ἡμῶν σατυρικὴν ἠθογραφίαν. Ζωγραφίζει—καὶ σατυρίζει—τὴν ἐπὶ Ὀθωνος πολιτείαν καὶ κοινωνίαν, δύναται δὲ νὰ καταταχθῇ καὶ εἰς τὰ ληστροικὰ μυθιστορήματα—ἀλλὰ πόσον διάφορον ἀπὸ τὰ κατόπιν γραφέντα ὑπὸ ἐπιφυλλιδογράφων!—ἀφοῦ ὁ Τάσος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Θάνου, ἦτο ληστής, καὶ ἐκ τούτου πηγάζον αἱ μεγαλύτεραι περιπέτειαι τοῦ ἥρωος, καὶ ἐκ τούτου ἀκόμη λαμβάνει ἀφορμὴν ὁ συγγραφεὺς νὰ φιλοτεχνήσῃ τὰς ὠραιότερας του σελίδας, ἀναπαριστῶν τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, τὴν ζωὴν τῶν ληστῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ κ. Σῆμος Μενάρδος ὑποπτεύεται, καὶ εὐλόγως, ὅτι ὁ «Θάνος Βλέκας» ἐχρησίμευσεν ὡς πηγὴ καὶ εἰς τὸν Γάλλον συγγραφέα τοῦ πολυθρῦλῆτου ἐκείνου «Βασιλέως τῶν Βουνῶν». Ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς, χωρὶς νὰ εἶναι ἐκ συστήματος λογοτέχνης—καὶ εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους τί ἦτο—ἐν τούτοις κατώρθωσε νὰ γράψῃ καὶ ἐν σημαντικὸν λογοτέχνημα, ὡς εὐφρυνέστατος ἄνθρωπος, ἐξόχως καλλιεργημένος καὶ βαθὺς παρατηρητής. Ἡ γλῶσσά του εἶναι βέβαια ἢ ἀρχαῖζουσα τῆς ἐποχῆς, τὸ ὕφος του δὲν εἶναι τόσον γλαφυρὸν ὅσον ἄλλων πεζογράφων τῆς καθαραιότητος—τοῦ Ροῦδου π. χ.—κάνει ἀκόμη καὶ μακρὰς παρεκβάσεις ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἀφηγήσεως· ἀλλὰ κανεὶς δὲν εἰμπορεῖ ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἡ ἀφήγησις αὕτη ἔχει χάριν καὶ ἀλήθειαν, ὅτι οἱ ἥρωες εἶναι ἄνθρωποι ζωντανοὶ καὶ ὅτι ἡ σάτυρα, ἂν καὶ δηκτικωτάτη, δὲν ἀποκλείει τὴν συμπάθειαν, τὴν ἀγάπην ἀκόμη πρὸς τὸ σατυριζόμενον—ὅπως περίπου καὶ μία τιμωρία ἀπὸ φιλόστοργον πατέρα—καὶ ὅτι ὡς σύνολον ὁ «Θάνος Βλέκας» περιλαμβάνει ὅλα τὰ χαρίσματα τοῦ νοῦ τῆς καρδίας ἐνὸς ἀνθρώπου, οἷος ὑπῆρξεν ὁ Παῦλος Καλλιγᾶς.

Τοῦτο ἄλλως τε παρατηρεῖται συχνὰ εἰς τὰ μονάκριβα ἔργα. Ὅπως ἄλλοι διασκορπίζονται καὶ ἀδυνατίζουν εἰς πολλά, ἄλλοι συγκεντρώνονται καὶ δυναμώνουν εἰς ἓν καὶ μόνον. Εἶναι ἢ περίπτωσις τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ μὲ τὸν «Θάνον Βλέκαν». Εἶναι ἴσως καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ Ἑμμανουὴλ Ροῦδου μὲ τὴν «Πάπισσαν Ἰωάνναν», τὸ μοναδικὸν του μυθιστόρημα. Κάποιος εἶπε καὶ διὰ τοῦτο: «Ὁλόκληρος ὁ Ροῦδης εὐρίσκεται μέσα εἰς τὴν Πάπισσαν Ἰωάνναν». Οὕτως ἢ ἄλλως, τὰ δύο μυθιστορήματα, ἂν καὶ τόσον διάφορα τὸ εἶδος καὶ τὸ θέμα, εἶναι τὰ σημαντικότερα τῆς ἐποχῆς,—ἐννοῶ τῆς πρὸ τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἡ «Πάπισσα Ἰωάννα» εἶναι ὀλίγα ἔτη νεωτέρα τοῦ «Θάνου Βλέκα». Ἡ ὑπόθεσις εἰμπορεῖ νὰ μὴν εἶναι καὶ τόσον ἱστορικὴ—οἱ περισσότεροι ἀμφισβητοῦν τὴν ὑπαρξιν Παπίσσης—ὁ Ροῦδης ὁμως, ἀπὸ τὸν πρόσφορον αὐτὸν θρύλον ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ συνθέσῃ μίαν τελείαν μεσαιωνικὴν ἠθογραφίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐχρειάσθη μεγάλη ἱστορικὴ μελέτη, καὶ νὰ ἀναπλάσῃ τὸν Καλόγηρον τοῦ Μεσαίωρος, διὰ τὸ ὁποῖον πάλιν ἐχρειάσθη καὶ μεγάλη φαντασία. Τὸ ἔργον εἶναι σοφόν, ἀλλὰ καθαρὸν θελκτικόν. Τοιοῦτον τὸ καθιστᾷ ἡ ἀνυπέροβλητος χάρις τῆς ἀφηγήσεως, τὸ σπινθηροβόλον τῆς πνεῦμα—δὲν σημαίνει ἄν, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, τὸ πνεῦμα τοῦτο εἶναι δάνειον ὁ Ροῦδης ἤτο εἰς θέσιν νὰ πληρώσῃ μὲ τὸν τόκον αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ χρέη—καὶ ἡ πραγματικὴ τοῦ ὕφους γλαφυρότης. Εἶναι ἄλλως τε γνωστόν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν «Εἰδώλων», ἃν καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς τῆς καθαρευούσης, τὴν ἔγραφεν, ὅσον κανεὶς ἄλλος θαυμάσια, ὁ ἴδιος δ' ἔλεγεν, ἐξηγῶν αὐτὸ τὸ παράδοξον, ὅτι ἡ καθαρεύουσα, ὡς λογοτεχνικὴ γλῶσσα, ὁμοίαζε πρὸς τὰ κακώτερα ἐκεῖνα γύναια, τὰ ὁποῖα ὑποτάσσονται ὄχι διὰ τῆς θωπείας, ἀλλὰ διὰ τῆς μάλιστα. Ὁπωσδήποτε ἡ «Πάπισσα Ἰωάννα», παρὰ τὸ γλωσσικὸν αὐτῆς ἔνδυμα, τοῦ ὁποῖου παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτὴ ὁ συρμός, καὶ σήμερον ἀκόμη ἀναγινώσκεται εὐχαρίστως, ὑποθέτω ὁμως ὅτι ἀκόμη μεγαλύτερα θὰ ἦτο ἡ ἀπόλαυσις τῶν ξένων—διατὶ ὄχι καὶ μερικῶν ἰδικῶν μας;—οἱ ὁποῖοι τὴν ἀνέγνωσαν εἰς μίαν τῶν πολλῶν μεταφράσεών της εἰς εὐρωπαϊκὴν γλῶσσαν, διότι ἐξ ὅλων τῶν νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων, καὶ τοῦ «Λουκῆ Λάρα» ἴσως, καὶ τῆς «Ἀμαρυλλίδος», ἡ «Πάπισσα Ἰωάννα» μετεφράσθη περισσότερο, καὶ ἐσχάτως ἀκόμη, ἐπανεκδοθεῖσα ἐν Παρισίοις κατὰ νέαν γαλλικὴν μετάφρασιν—δευτέραν αὐτὴν ἢ τρίτην;—ἐκίνησε τὴν προσοχὴν καὶ τοῦ κοινοῦ καὶ τῶν κριτικῶν, νομίζω δὲ ὅτι ἐπὶ τῇ ἐνκαιρίᾳ ταύτῃ, ὁ βαθύτερον καὶ στοργικώτερον μελετήσας τὸν Ροῦδην, ὁ ἀνεπιός του καὶ διαπρεπὴς μας συνάδελφος κ. Ἀνδρεάδης, ἐδημοσίευσεν τὸ ἄρθρον του «*Un émile grec d'Anatole France*», διὰ τοῦ ὁποῖου τόσας ὁμοιότητας ἐξάγει μεταξὺ τοῦ συγγραφέως τῆς «Θαΐδος» καὶ τοῦ ἰδικοῦ μας:

Σημαντικὴν πρόοδον εἰς τὴν νεοελληνικὴν μυθιστοριογραφίαν—καὶ ἡ Ἀναγέννησις ροδίζει τώρα τὸν ὀρίζοντα—σημειώνει ὁ «Λουκῆς Λάρας», τὸ κλασικὸν πλέον ἔργον τοῦ Δημητρίου Βικέλα. Ἴδον ἕνα ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν περιεφρόνει τὸ εἶδος ὡς ἐλαφρόν, ἀλλ' ἀπεναντίας τὸ ἐθεώρει σπουδαιότατον καὶ τὸ ἡγάπα ὀλοφύχως, ὡς μαρτυρεῖ καὶ τὸ Ἔπαθλον, τὸ ὁποῖον ἴδρυσεν διὰ τῆς διαθήκης του, πρὸς ἐπιβράβευσιν τῶν ἀρίστων νεοελληνικῶν διηγημάτων καὶ μυθιστορημάτων. Ὁ «Λουκῆς Λάρας», αὐτοβιογραφία γέροντος Χίου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως, συνδυάζει τὸ ἱστορικὸν μὲ τὸ ἠθογραφικὸν μυθιστόρημα, κατὰ νεώτερα ξένα πρότυπα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶχον ὑπ' ὄψει των οἱ σύγχρονοί του. Διότι ὁ Βικέλας, εἰς τὸν

καιρόν του, ὑπῆρξε νεωτεριστής. Τὸ ὄφος του εἶναι λιτὸν καὶ ἀπέριπτον, ἢ γλῶσσα, ἂν καὶ καθαρεύουσα ἀκόμη, — ἐκτὸς εἰς τοὺς διαλόγους — ἔχει ἀπλουστευθῆ καὶ ἐπομένως ζωντανεύσει ἀρκετά, ἢ ἀφήγησις χωρεῖ ὁμαλῶς, χωρὶς ἐξάψεις ἀλλὰ καὶ χωρὶς καταπιώσεις, οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀληθινοί, ἢ ψυχογραφία των, χωρὶς νὰ εἶναι πολὺ βαθεῖα, εἶναι ἀκριβής, καὶ ἢ ὑπόθεσις ἐν γένει ὠραία καὶ δραματική. Δι' ὅλα αὐτά, τὰ ἁρμονικῶς συνδυασμένα καὶ πρωτοφανῆ ὡς τότε χαρίσματα, ὁ «Λουκῆς Λάρας», καθαυτὸ ἄριστον καὶ ἰσορροπὸν ἔργον, ἀνεγνώσθη καὶ ἐξετιμῆθη ὅσον κανὲν ἄλλο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης — καὶ ἄς σημειωθῆ διὰ τὴν ἱστορίαν, ὅτι ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἐστία», ἀφοῦ ἔμεινεν ὀλόκληρα ἔτη εἰς τὸ συρτάριον τοῦ πρώτου διευθυντοῦ τῆς Παύλου Διομήδη, διστάζοντος νὰ δώσῃ εἰς τοὺς ἀναγνώστας του πρωτότυπον ἑλληνικὸν μυθιστόρημα, — ἔκαμε πλείστας ὄσας ἐκδόσεις — μία μάλιστα, δυσερέτος σήμερον καὶ πολυτιμωτάτη, ἢ πολυτελής, μὲ τὰς θαυμασίας εἰκόνας τοῦ Ράλλη, τιμᾷ ὄντως τὴν ἑλληνικὴν ἐκδοτικὴν τῆς ἐποχῆς, — καὶ μετεφράσθη, ὡς εἴπομεν, εἰς πολλὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, ἀκόμη καὶ εἰς ἀνατολικὰς. Διὰ τὰς πρώτας ἴσως ἐνήργησεν ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς, ζῶν τὸν περισσότερον καιρὸν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ διατηρῶν ἐκεῖ πολλὰς καὶ σημαντικὰς γνωριμίας. Αἱ ἄλλαι ὁμως ἐγίνοντο ἐξ ἀλλήλων. Οἱ ξένοι ἐξετίμων πραγματικῶς τὸ μυθιστόρημα τοῦ Βικέλα, τόσον διὰ τὴν ἑλληνικὴν του ὑπόθεσιν ὅσον καὶ διὰ τὴν καλὴν του τέχνην, ἀκόμη δὲ διότι προήρχετο ἀπὸ ἄγνωστον λογοτεχνίαν, νομιζομένην ἴσως ἀνύπαρκτον, καὶ ἀπετέλει διὰ τοῦτο κατὰ τὸ ἰδιαίτερον — «*eine litterarische Seltenheit*», ὅπως ἔγραψε γερμανικὸν περιοδικόν, ὅταν ἐδημοσίευσεν κάποιον διήγημα τοῦ Ραγκαβῆ, πρεσβευτοῦ τότε τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Βερολίνον.

Καὶ ἐρχόμεθα εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Παπαδιαμάντην, ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς ἀπειρίας μικροτέρων διηγημάτων, μᾶς ἀφῆκε καὶ δύο-τρία μυθιστορήματα, ἐξ ὧν τὸ τελευταῖον — ἐγράφη περὶ τὸ 1900 — ἢ «Φόνισσα», εἶναι τὸ καλύτερόν του. Θὰ ἔλεγε μάλιστα κανεὶς ὅτι καὶ αὐτό, ὡς μονόκριβον σχεδόν, περικλείει ὅλον τὸν Παπαδιαμάντην, διότι ὁ συγγραφεὺς τὸ ἐμελέτα καὶ τὸ ἐσχεδίαζεν ἐπὶ ἔτη, καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ σχεδιάσματα αὐτὰ τὰ ἐδημοσίευσεν ὡς αὐτοτελῆ μικρὰ διηγήματα, συναρμολογήσας αὐτὰ κατόπιν, ἀναπτύξας καὶ συμπληρώσας, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα τῆς «Φόνισσας». Ἡ ἐδῶ πλέον εὐρισκόμεθα ἐνώπιον τέχνης ἀληθινῆς! Ἡ «Φόνισσα» δὲν εἶναι ἀπλῶς μία νησιώτικη ἠθογραφία· εἶναι καὶ μία ψυχογραφία θαυμαστή. Ἡ ἡρώϊς, αὐτὴ ἢ γρη῏-Φραγκογιαννοῦ, ἢ ὁποία εἶχε σχηματίσει τὴν πεποίθησιν ὅτι τὰ θηλυκὰ εἶναι πολὺ δυστυχημένα πλάσματα καὶ ἢ καταστροφή τῶν οἰκογενειῶν των καὶ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐπτιγε, καὶ τὰ ἐσκοτώνε, ὅπου τὰ εὕρισκε, διὰ νὰ σώσῃ αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἰδίαν των δυστυχίαν καὶ τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν καταστροφὴν, εἶναι δημιουργημα καὶ ἀναπαράστασις, ἢ ὁποία θὰ ἔκαμνε τιμὴν καὶ

εἰς τὸν μεγαλύτερον μυθιστοριογράφον. Ὅσον διὰ τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ Παπαδιαμάντη, συγγραφέως ὁ ὁποῖος ἀναγινώσκειται ἀκόμη ὅσον καὶ ὅταν ἔζη, εἶναι εἰς ὅλους γνωστή. Θὰ ἐξάρω μόνον τὴν ἀσύγκριτον ἐκείνην δύναμιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν αὐτὸς ὁ ποιητῆς-πεζογράφος, νὰ δημιουργῇ ἀτμόσφαιραν καὶ νὰ ὑποβάλλῃ διάθεσιν. Χωρὶς ὑπόθεσιν πολλάκις, χωρὶς πλοκὴν, κάποτε καὶ χωρὶς αὐστηρὸν εἰρμόν, κατώρθωνε νὰ κινή τὸ ἀνώτερον ἐνδιαφέρον, νὰ δεσμεύῃ τὸν ἀναγνώστην του καὶ νὰ τὸν γοητεύῃ.

Ζῶντος ἀκόμη καὶ ἐργαζομένου τοῦ Παπαδιαμάντη, εἶχε σημειωθεῖ ἡ Ἀναγέννησις, τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν, διὰ τοῦ γλωσσικοῦ κυρίως κινήματος, τὸ ὁποῖον ἀπέβλεπεν εἰς τὴν καθιέρωσιν νέας, εὐχρηστοῦ, καταλλήλου λογοτεχνικῆς γλώσσης—ὁποία θὰ ἐγένετο, καλλιερηγουμένη καὶ ὑπὸ τῶν πεζογράφων, ἢ ζωντανῆ δημοτικῆ — καὶ συγχρόνως εἰς τὴν βαθυτέραν καὶ πλατυτέραν γνωριμίαν τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, εἰς τὸν ἐνσπεντισμὸν τοῦ γνησίου ἑλληνικοῦ, τοῦ ντόπιου, καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀποσκοράκιον τοῦ ὀθνείου. Τὸ πρῶτον, μετὰ τὸν Σολωμὸν καὶ τοὺς προγενεστέρους δημοτικιστάς, ἐπανέφερεν ὁ Ψυχάρης. Τὸ δεύτερον ἐδίδαξεν ὁ Νικόλαος Πολίτης. Εἰς τὸ διπλῶς ἀπολυτρωτικὸν καὶ σωτήριον τοῦτο κίνημα, ὁ Παπαδιαμάντης ἔμεινεν ἀμέτοχος. Ἐπηρεάσθη ὁμοῦς καὶ χωρὶς νὰ θέλῃ, ἐπηρεάσθη καὶ ὀργιζόμενος, καὶ καταναθεματίζων. Καὶ ὄχι μόνον εἰς τὴν οὐσίαν τῆς παραγωγῆς του — ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει μὲ μεταφράσεις καὶ μιμήσεις ἀγγλικῶν χριστουγεννιάτικων διηγημάτων, καὶ κατόπιν ἔγινε τόσοσ ἑλληνικῆ, τόσοσ λαϊκῆ, τόσοσ ἐθνικῆ, — ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ἀνεμίγνυε μὲ ὀλονὲν περισσότερα ζωντανὰ στοιχεῖα, ἐωσότου ἐφθασεν εἰς τὸ χαρακτηριστικὸν ἐκεῖνο κρᾶμα τῆς «Φόνισσας», ὅπου ὑπάρχουν τρώντι σελίδες, διὰ τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἤξευρα νὰ εἶπω, ἂν εἶναι γραμμένα εἰς τὴν καθαρεύουσαν ἢ εἰς τὴν δημοτικὴν.

Οἱ περισσότεροι ὁμοῦς, καὶ σιγὰ-σιγὰ ὅλοι οἱ λογοτέχναι πεζογράφοι τῆς ἐποχῆς, — καὶ νέοι ὅπως τότε ὁ Ἀνδρέας Καρκαβίτσας, καὶ ἠλικιωμένοι ἀπὸ τότε, ὅπως ὁ Ἀργύρης Ἐφταλιώτης καί, ἀργότερα, ὁ Ἐμμανουὴλ Λυκούδης, — ἐπροωσιτάτησαν ἢ προσεχώρησαν εἰς τὸ κίνημα, ἐγκατέλειψαν τὴν καθαρεύουσαν, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζοντο ἕως τότε, καὶ ἤρχισαν νὰ γράφουν εἰς τὴν δημοτικὴν, ἀμιγῆ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον. Ὁ τελευταῖος ἴσως ἀπὸ τοὺς προσχωρήσαντας εἶναι ὁ Ἰωάννης Κονδυλάκις, ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Πατούχα», ἔργον κρητικῆς ὑποθέσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι μᾶλλον μυθιστόρημα παρὰ διήγημα, καὶ πολὺ μᾶλλον ψυχογραφία — ὁ ἥρωσ του, ὁ νεαρὸς χωρικός τῆς Κρήτης, ἔχει τόσοσ παράδοξον πρωτόγονον ψυχὴν! — παρὰ ἠθογραφία. Ὡς τόσοσ, μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα λογοτεχνικὰ εἶδη, τὸ νέον ὄργανον ἐξυπνώνει καὶ τὸ μυθιστόρημα. Καὶ ὁ κυριώτερός του ἀντιπρόσωπος, τὴν ἐποχὴν αὐτήν, εἶναι ὁ Ἀνδρέας Καρκαβίτσας. Ἀπὸ τὰ μυθιστορημάτα του, μόνον τὰ πρῶτα του, ἢ «Λυγερὴ» καὶ ὁ «Ἀφωρεσμένος» — ἂν καὶ αὐτὸ ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὰ ἐκτε-

νέστερά του διηγήματα — είναι γραμμένα εἰς ἀπλῆν καθαρεύουσαν. Τὰ ἄλλα ὅμως, ὁ «Ζητιᾶνος», ὁ «Ἀρχαιολόγος» καθὼς καὶ ἡ σειρά τῶν θαλασσιῶν «Λόγια, τῆς Πλώρης», εἶναι εἰς ἀκραιφνή δημοτικὴν, τὴν δημοτικὴν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν μὲ τόσῃν γνῶσιν, μὲ τόσον ζῆλον, μὲ τόσῃν ἀγάπῃν, μὲ τόσον φανατισμὸν εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, ἐκαλλιέργησε καὶ διέπλασεν ὁ μέγας αὐτὸς πεζογράφος, ἐκ τῶν ὀλίγων οἱ ὁποῖοι συνετέλεσαν περισσότερον — καὶ δὴ ἐμπράκτως — εἰς τὴν καθιέρωσιν τῆς νέας λογοτεχνικῆς γλώσσης. Εἰς αὐτήν, ὁ Καρκαβίτσας εἶναι πλέον κλασικός, ἀποτελεῖ κείμενον. Διότι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἔχομεν δύο καθιερωμένας γλώσσας: τὴν δημοτικὴν διὰ τὸ ἕμμετρον καὶ πεζὸν λογοτέχνημα, καὶ τὴν καθαρεύουσαν, τὴν ἐπιστημονικὴν, τὴν ἀκαδημαϊκὴν. Πόσας θὰ ἔχομεν αὖριον; Ἄλλοι λέγουν «πάντοτε δύο!» Ἄλλοι, μὲ τοὺς ὁποῖους συντάσσομαι καὶ ἐγώ: «Εἰς τὸ τέλος μίαν καὶ μόνην!» Ἄλλὰ τὸ καθεστῶς, σήμερον, εἶναι αὐτό, τὸ ἀναγνωρίζει δὲ καὶ ἡ γεραρὰ ἡμῶν Ἀκαδημία, ἀφοῦ καὶ δημοτικιστὰς πεζογράφους ἀριθμεῖ μεταξὺ τῶν ἐταίρων, καὶ λογοτεχνήματα εἰς τὴν δημοτικὴν ὁμοθύμως βραβεύει.

Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Καρκαβίτσαν. Ἀπατῶνται ὅσοι νομίζουν ὅτι ὁ θαυμάσιος αὐτὸς συγγραφεὺς εἶναι μόνον ἠθογράφος. Εἰς τὰ ἔργα του ἀνευρίσκει κανεὶς καὶ πολλὰ ἀνώτερα προσόντα. Προπάντων τὴν ποιητικὴν, τὴν ἐπικὴν ἐκείνην πνοήν, ἣ ὁποία ἀπὸ ἓνα κοινὸν ζητιᾶνον τῶν Κραβάρων κάμνει ἓνα ἥρωα. Ὅσον διὰ τὸν «Ἀρχαιολόγον», τὸ μυθιστόρημα τοῦτο εἶναι καθαρὰ ἀλληγορία, κατώτερον βέβαια εἶδος τέχνης, ἀλλὰ πολὺ σκόπιμος, ἀφοῦ δι' αὐτῆς ὁ Καρκαβίτσας ἐζήτησε ν' ἀποδοκιμάσῃ τὴν ἀρχαιοπληξίαν τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ κηρύξῃ τρόπον τινὰ τὴν ἀθνηπαξίαν καὶ τὴν αὐτοτέλειαν τοῦ νέου ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἔχει ὑψηλοτέρους προορισμοὺς ἀπὸ τὴν φύλαξιν τῶν προγονικῶν του θησαυρῶν.

Προσβύτερος τοῦ Καρκαβίτσα, ἀλλ' ἐμφανισθεὶς ὡς μυθιστοριογράφος βραδύτερον, εἶναι ὁ Κερκυραῖος τὴν καταγωγὴν Ἑμμανουὴλ Ἀνκούδης, ἀνώτερος δικαστικός—ὄχι, βλέπετε, ἐξ ἐπαγγέλματος ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων—καὶ κατόπιν δικηγόρος. Μεταξὺ πλήθους ὠραίων διηγημάτων, ἡ λογοτεχνικὴ του παραγωγὴ περιλαμβάνει καὶ δύο σύγχρονα κοινωνικὰ καὶ ψυχολογικὰ μυθιστορήματα, τὸ «Σπιτάκι τοῦ Γιαλοῦ» καὶ τὸν «Κίμωνα Ἀνδρεάδην». Οἱ ἥρωές του εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους τοὺς ὁποῖους κατὰ προτίμησιν ἐζωγράφιζεν ὁ Ἀνκούδης—καὶ ἡ προτίμησίς του αὐτὴ τὸν χαρακτηρίζει,—καλοὺς ἀνθρώπους, χρηστοὺς, ἀφωσιωμένους εἰς τὸ καθῆκον, θυσιαζομένους ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ἀδικουμένους πολλάκις, καταδιωκομένους, παλαίοντας διὰ νὰ ἀποδείξουν τὴν ἀθωότητά των, καὶ γενικῶς δυστυχεῖς, πονοῦντας, ἀποκλήρους, ταπεινοὺς Ἡ μεγάλη εὐαισθησία τοῦ συγγραφέως ἐφέρετο πρὸς τοὺς τύπους τούτους μὲ συμπάθειαν, μὲ στοργὴν οὐδέποτε ὅμως

ἀπέδιδε τὴν δυστυχίαν των εἰς βαθύτερα κοινωνικά αἴτια, διὰ τὰ ἐπιδιώξει μίαν ὀξυκωτέραν θεραπείαν, ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἐπαγγέλλεται ἡ φιλανθρωπία ἢ ἡ δικαιοσύνη τῶν προνομιούχων· διότι ἦτο κατ' ἐξοχὴν συντηρητικὸς καὶ νομοταγῆς, πιστὸς εἰς τὰ πάτρια καὶ τὰ παραδεδεγμένα, ὅσον κανεῖς ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του μυθιστοριογράφους, εἰς τῶν ὁποίων τὰ ἔργα, καὶ τὰ πλέον συντηρητικά, συναντᾷ κανεῖς κατ' ἐπαναστατικὰς τάσεις. Ὁ Λυκούδης ἐφρόνει ὅτι ὁ κόσμος ἔχει καλῶς, ἀλλ' ὅτι ἐξ αἰτίας μερικῶν κακῶν ἀνθρώπων, ἐξαιρετικῶν, ὑποφέρουν κάποτε οἱ καλοί, οἱ ὁποῖοι γίνονται τότε ἥρωες, ὅπως ὁ Κίμων Ἀνδρεάδης. Τὰ ἐκτενῆ αὐτὰ ἔργα τοῦ Λυκούδη εἶναι γραμμένα εἰς ἀμιγῆ σχεδὸν καθαρεύουσαν, εἰς ρωμαντικὸν τόνον, μὲ συγχρὸς λυρισμοὺς καὶ κοινωνικοφιλοσοφικὰς ἢ ἱστορικὰς παρεκβάσεις. Ἐχουν ὅμως καὶ δυνατὰς περιγραφὰς μὲ ζηλευτὴν ἀκρίβειαν παρατηρήσεως, ἀληθινήν καὶ κάποτε βαθεῖαν ψυχολογίαν καί, τὸ κυριώτερον, μεταδίδουν εἰς τὸν ἀναγνώστην τὴν συγκίνησιν τοῦ συγγραφέως καὶ προκαλοῦν συχνὰ τὰ δάκρυά του. Εἰς τὴν νεοελληνικὴν μυθιστοριογραφίαν ὁ Ἐμμανουὴλ Λυκούδης, ἰδιαίτερα ὅλος φυσιογνωμία, προσέθεσε τὴν νόταν τῆς εὐαισθησίας του.

Καὶ ἐδῶ πρέπει, διὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ διὰ τὴν ἀντίθεσιν νὰ τοποθετήσωμεν ἕνα ἄλλον μυθιστοριογράφον, τὸν ἐσχάτως ἀποθανόντα Λεωνίδα Σουρέαν, καθηγητὴν, μὲ τὸ φιλολογικὸν του ὄνομα Κώσταν Παρορίτην. Καὶ αὐτὸς ἐπίσης ἠρέσκετο νὰ ζωγραφίζῃ τοὺς ἀποκλήρους καὶ τοὺς δυστυχισμένους, καὶ αὐτὸς ἐπίσης ἔτρεφε πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ ταπεινοὺς ἠρωὰς του μεγάλην συμπάθειαν καὶ ἀγάπην. Μεγαλύτερον ὅμως—καὶ ἐδῶ εἶναι ἡ διαφορὰ—ἦτο τὸ μῖσος του πρὸς τοὺς αἰτίους τῆς δυστυχίας των, τὴν κοινωνίαν ὅλην, καὶ τὸ κοινωνικὸν σύστημα τὸ καθεστώς. Μὲ μίαν λέξιν: ὁ Παρορίτης ἦτο σοσιαλιστὴς καὶ τὸ κοινωνικὸν σύστημα ἐθεώρει αἴτιον τῆς δυστυχίας τῶν περισσοτέρων. Ὅλα του τὰ μυθιστορήματα—«Στὸ Ἄλμπουργο», «Τὸ μεγάλο Παιδί», «Ὁ κόκκινος τράγος»—ἐγράφησαν μὲ τὸν ἀποκλειστικὸν σκοπὸν νὰ διαδώσουν καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἰδέαν μιᾶς ἀνατροπῆς. Εἶναι ἔργα προπαγάνδας. Δὲν θὰ τὰ ὑποτιμήσωμεν δι' αὐτό, δὲν θὰ τὰ ἀποκηρύξωμεν, ἄπαγε! διότι ὁ συγγραφεὺς ἦτο σοσιαλιστὴς. Σοσιαλιστὴς ἦτο καὶ ὁ Τολστόϊ, καὶ ὁ Γκόρκυ, καὶ ὁ Μπαρμπύς, καὶ τόσοι ἄλλοι μεγάλοι μυθιστοριογράφοι. Ὁ Παρορίτης, ὁμολογουμένως, δὲν εἶχε τόσον ἰσχυρὸν ἄλγος καὶ ἀπὸ ἀπόψεως τέχνης τὰ ἔργα του ὑστεροῦν. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἀπομένουν σεβαστά, διότι εἶναι καὶ τὰ πρῶτα νεοελληνικὰ μυθιστορήματα τὰ ὁποῖα ἔχουν μίαν κοινωνικὴν καὶ ὄχι ἀπλῶς ψυχολογικὴν, ἱστορικὴν ἢ φιλοσοφικὴν θέσιν, στρέφονται περὶ τὸ μέγα κοινωνικὸν πρόβλημα, δονοῦνται ἀπὸ τὸν ἀνήσυχον, τὸν ἀγωνιώδη παλμὸν τῆς ἐποχῆς μας καὶ κινοῦν τὴν σκέψιν τοῦ ἀναγνώστου πρὸς μίαν λύσιν ἢ ἄλλην. Ἐὰν προσθέσωμεν, πρὸς τιμὴν τοῦ συγγραφέως, ὅτι, γράφων ὅπως ἔγραφε, δὲν ἠκολούθει

συρμόν, δὲν ἐπεδίωκε πρωτοτυπίαν, δὲν ἀπέβλεπεν εἰς ὠφελήματα. Τίμος, εἰλικρινής, ἐξέφραζεν ὅτι ἐπίστευε καὶ ἠσθάνετο. Ὁ ἄνθρωπος ἦτο ἀνώτερος τοῦ συγγραφέως.

Καὶ ὁ γνωστότατος Κωνσταντῖνος Χατζόπουλος, ἐκ πολλῶν διηγημάτων, ἐκτενῶν καὶ συντόμων, ἔχει γράφει ἐν μυθιστόρημα, τὸ πολύκροτον «Φθινόπωρον». Εἶναι πράγματι παράδοξον. Πολλοὶ μάλιστα τὸ εὐρίσκουν τόσον ἀκατανόητον, ὥστε ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς «Τάσως» καὶ ὁ μεταφραστὴς τοῦ «Φάουστ» τὸ ἔγραψε παίζων. Ἄλλ' ἔχει μίαν ἀναμφισβήτητον ἀξίαν: τὴν ὁμαλήν, τὴν καθαρὰν, τὴν καλαίσθητον γλῶσσαν καὶ τὸ δι' αὐτῆς ἐπιτυγχανόμενον μουσικόν, γλυκὺ καὶ ὑποβλητικὸν ὕφος. Τοῦτο διακρίνει καὶ ὅλα τᾶλλα ἔργα τοῦ δοκίμου τούτου πεζογράφου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον πολλὰ ἐδιδάχθησαν οἱ καλλιεργηταὶ τῆς δημοτικῆς. Ἄλλὰ καὶ τοῦ μυθιστορημάτος ἐπίσης, διότι, ἂν ὁ Χατζόπουλος δὲν θίγη πάντοτε μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα, ἐμβαθύνει ὅμως εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ ἀνασύρει, ὅτι κρύπτεται ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων, περισσότερον ἀπὸ κάθε προηγούμενον.

Ὁ πολυσχιδὴς ἐκεῖνος καὶ εἰς ὅλα του ἔξοχος Κωνσταντῖνος Χρηστομᾶνος, ὁ ἰδρυτὴς τῆς «Νέας Σκηνῆς» καὶ ἀναμορφωτὴς τοῦ νεοελληνικοῦ Θεάτρου, ὁ συγγραφεὺς τῆς «Αὐτοκρατείας Ἐλισάβετ» καὶ ὁ ποιητὴς τῶν «Διθυράμβων», ἔγραψε καὶ ἐν ἀθηναϊκὸν μυθιστόρημα, τὴν «Κερένια Κούκλα». Σημειώνει πραγματικῶς νέαν μεγάλην πρόοδον τοῦ εἶδους εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐνθουμίζον πολὺ τὴν τεχντροπρίαν τοῦ Ντ' Ἀγγούτσιου, ὁ ὁποῖος ἀνεκαίνισε τὸ μυθιστόρημα τῆς ἐποχῆς του, δημιουργήσας σχεδὸν νέον εἶδος. Ἡ «Κερένια Κούκλα», παρ' ὅλον τὸν ρεαλισμόν της, εἶναι μυθιστόρημα ποιητικόν. Συνενώνει καὶ τρόπον τινὰ συνδιαλάσσει τὸ πραγματικὸν πρὸς τὸ ἰδανικόν, τὸ φυσικὸν πρὸς τὸ ὑπερφυσικὸν καὶ τὸ ἀντικειμενικὸν πρὸς τὸ φαντασιῶδες. Κάθε σκηνή, κάθε περιγραφή, ὁ διάλογος, ὅλα ὑποβάλλουν. Καὶ παντοῦ ἀναφαίνεται ὁ αἰσθαντικὸς, ὁ ὑπερευαίσθητος συγγραφεὺς, ὁ ὠραιοπαθής, ὁ ὁποῖος ἀνευρίσκει τὸ ὠραῖον καὶ εἰς τὰ ἄσχημα, τὸ ποιητικὸν καὶ εἰς τὰ πεζότερα τῆς ζωῆς.

Ἄλλ' ὁ πλέον βαθύς, ὁ πλέον ἀναλυτικὸς καὶ ὁ πλέον συστηματικὸς ἀπὸ τούτους νεωτέρους μας μυθιστοριογράφους ὑπῆρξεν ὁ κερκυραῖος Κωνσταντῖνος Θεοτόκης. Τὴν σειρὰν τῶν ὀρίμων του μυθιστορημάτων—«Ἡ τιμὴ καὶ τὸ χρῆμα», «Ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος τοῦ Καρβέλα», «Ὁ κατάδικος» κτλ.—ἀνέκοπεν ὁ πρόωρος θάνατος, πραγματικὴ ἀπώλεια διὰ τὴν λογοτεχνίαν μας. Σοφός, φιλόσοφος, κοινωνικὸς παρατηρητὴς καὶ ποιητὴς μαζί, ὁ Θεοτόκης κατώρθωσε νὰ μᾶς δώσῃ μεγαλοπρεπεῖς ἀληθῶς συνθέσεις—ἀρχοντικὰς θὰ ἔλεγε κανεῖς, ὅπως ἦτο κ' ἐκεῖνος ὁ ἴδιος—αἱ ὁποῖαι, μολονότι δὲν παύουν νὰ εἶναι πιστότατα κερκυραϊκὰ ἠθογραφήματα, παρουν-

σιάζουν τοὺς πλέον ζωντανοὺς τύπους καὶ χαρακτηῖρας, ἀναμοχλεύουν τὴν ἄβυσσον τῆς ψυχῆς, καὶ ἀνακινοῦν ἀκόμη καὶ τὰ μεγάλα κοινωνικά προβλήματα. Τὸ μόνον τρωτὸν εἰς τὰ μυθιστορήματα αὐτὰ εἶναι ἡ κάπως ἰδιωματικὴ γλῶσσα, τὸ στρυφνὸν ἐδῶ κι' ἐκεῖ ὕφος καὶ ἡ κάποτε παραφορωμένη περιγραφή. Κατὰ τὰ ἄλλα, εἶναι ἡ τελευταία λέξις τῆς νεοελληνικῆς μυθιστοριογραφίας.

Περιορίσθην εἰς τοὺς νεκρούς¹. Περὶ τῶν ζώντων μυθιστοριογράφων δὲν θὰ ὀμιλήσω. Ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀκαδημαϊκοί, μίαν ἡμέραν—καὶ μολονότι πρόκειται περὶ ἀθανάτων, εὐχομαι ὅσον τὸ δυνατὸν ἀργότερα!—θὰ ὑμνηθοῦν ἀπὸ τοὺς διαδόχους των. Ὅσοι δὲν εἶναι, θὰ γίνουν καὶ αὐτοὶ—καὶ εὐχομαι, ἀντιθέτως, ὅσον τὸ δυνατὸν ἐνωρίτερα,—καὶ θὰ ὑμνηθοῦν ἀπὸ τοὺς ἀναδόχους των. Καὶ ἔρχομαι εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς ταχείας ταύτης ἐπισκοπήσεως. Ὡς εἶπον καὶ ἐν ἀρχῇ, τὸ μυθιστόρημα, ἦτο σχεδὸν ἄγνωστον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅταν ἐνεφανίσθησαν οἱ μυθιστοριογράφοι τῆς γενεᾶς μου ἀπὸ τοῦ Καρκαβίτσα κι' ἐδῶθεν. Αὐτοὶ ἠδυνήθησαν, ὄχι ἀπλῶς νὰ προαγάγουν τὸ εἶδος, ἀλλὰ καὶ νὰ δημιουργήσουν σχεδὸν ἐκ τοῦ μηδενός, εὐρεθέντες εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐργασθοῦν χωρὶς καλλιεργημένην γλῶσσαν καὶ χωρὶς ἀξιόλογον παράδοσιν. Ἀλλὰ παρὰ τοὺς τόσον δυσμενεῖς ὄρους, εἰς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ τὸ ἀσταθές, τὸ ἀσχημάτιστον τῆς παρ' ἡμῖν κοινωνίας, κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ νεοελληνικὴ μυθιστοριογραφία, μέχρι τοῦ Θεοτόκη, ἐπραγματοποίησε προόδους καὶ ἀνυψώθη εἰς ἐπίζηλον περιωπὴν. Τιμῶ καὶ δοξάζω διὰ τοῦτο τοὺς προκατόχους μου. Ἀλλὰ περιμένω μὲ πεποίθησιν περισσότερα καὶ μεγαλύτερα ἀπὸ τοὺς διαδόχους. Εἰς τοὺς νέους δὲν ἀνήκει πάντοτε τὸ μέλλον; Καὶ αὐτοί, εὐτυχέστεροι ἀπὸ ἡμᾶς, καὶ ἐκφραστικὸν ὄργανον τελειότερον εὐρίσκουν, καὶ παράδοσιν ἀξιολογωτέραν. Ἐχουν κάποιον νὰ στηριχθοῦν διὰ νὰ ἀνέλθουν ὑψηλότερα. Αὐτοὶ θὰ ἀναδείξουν τὴν νεοελληνικὴν μυθιστοριογραφίαν ἐφάμιλλον πραγματικῶς τῆς εὐρωπαϊκῆς. Καὶ ἀργότερα... ποῖος ἤξεύρει! Τὰ ἐντὸς ἐνὸς μόλις αἰῶνος ἐλευθερίας, ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ πεδίου, συντελεσθέντα εἶναι τόσον σπουδαῖα, —καὶ ἀπολύτως ἀκόμη,— ὥστε δὲν εἶναι διόλου τολμηρὸν νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ μικρὰ αὕτη Ἑλλάς, ἡ ὁποία ἔδωσεν ἤδη εἰς τὴν Εὐρώπην τὸν μεγαλύτερόν της Ποιητήν, θὰ τῆς δώσῃ αὖθιρον καὶ τὸν μεγαλύτερόν της Μυθιστοριογράφον.

¹ Περὶ τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Ψυχάρη ἐπροτίμησα νὰ μὴ κάμω λόγον, φρονῶν ὅτι δὲν εἶναι ἀξία τοῦ μεγάλου Διδασκάλου, καὶ μὴ θέλων νὰ τὸν παρουσιάσω εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἀπὸ τὴν ἀσθεστεράν του ἴσως πλευράν.